

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԼԱՅՆԱԻՈՂՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

«Լայնախոսութիւն» բառը, իր հոմանիշներուն հետ միատեղ, ներկայ ժամանակներու շիբբոլիքն է դարձեր, մարդկային միտքին կեանքի հիմնական թէ երկրորդական այլևայլ հարցերուն նկատմամբ առհասարակ բռնած զիրքին տեսակէտէն: Մարդոց ամէն կարգի գաղափարներուն և բնականաբար ասոնց արդիւնքը և զոգ արարքներուն հանդէպ «ներող» վերաբերուելու մէջ բացայայտ առաքինութիւն մը կը տեսնուի: Եկարծիքի ազատութիւն»-ը, կամ աւելի ընթացիկ «գաղափարի ազատութիւն»-ը մտրդկային մեծագոյն առանձնաշնորհումը կը նկատուի:

Այս մտայնութիւնը կը թուի թէ արդիական մտքի առաջաւոր խնդրուածներէն (postulat) մէկն է, և կը նշանակէ ոչ միայն առարկայօրէն սա՛ թէ ամէն ոք ազատ է իր գաղափարը կազմելու իր ուզած կերպով և զայն արտայայտելու, այլ նաև ենթակայօրէն այն՝ թէ անհատն ինք պարտաւոր է խորհիլ թէ ամէն ոք կրնայ ուղիղ գաղափար մ'ունեցած ըլլալ ամէն պարագային: Ուրիշ խօսքով՝ ես ու դուն ազատ ենք մեր ուզածը ճշմարիտ յայտարարելու, և ես պարտաւոր եմ խորհելու թէ դուն ալ ինծի չափ ճշմարիտ կրնաս եղած ըլլալ:

Կրնամ ազատ ձգել զքեզ քու գաղափարիդ հետ, և արհամարհել երկուքդ ալ, կրնամ նաև յարգել զքեզ և գաղափարդ անհրաժեշտաբար, վերջիշեալ հիման վրայ: Այս երկու կեցուածքներէն երկրորդն է յոռեղոյնը: Վասնզի գէթ առաջինը բանի մը վրայ կանգ առած մէկու մը հանգամանքը կը ներկայացնէ. մինչ երկրորդին համար ոչինչ կայ հաստատուն, ոչինչ կայ ապահով ու վստահիլի:

Լոկ հարեանցի հետամտութիւն մը այժմեան ընթացիկ մտքի արտայայտութեանց, մամուլին մէջ, պիտի բուէր համոզելու զմեզ թէ այս է պաշտօնական հաւատալիքը ներկայիս արեւմտեան ազգերու ընդհան-

րապէս, և բոլոր այն համայնքներուն՝ որոնք քիչ մը շատ կ'ազդուին եւրոպական մտքէն և գաղափարաբանութենէն:

Նոյն մտայնութիւնը կը տիրէ կրօնական հարցերու վերաբերմամբ ալ: «Խղճի ազատութիւն»-ը կը փառարանուի: Հաւատալիքին նկատառութիւնը կեանքի կարեւոր խնդիրներու շրջանակէն, կայրէն դուրս կը նկատուի:

Ընթերցողը եթէ նկատեց վերեւ տողերուն չափերտներուն և խօսքի ձևերուն իմաստը, անմիջապէս մօտայլ բարձրացօնութեամբ մը պիտի գոչէ հաւանաբար. «Հաւատաքնութեան» պիտի դառնանք ուրեմն:

Կասկած չկայ որ հաւատաքնութիւն բառը տգեղ կը հնչէ «ազատամտութեան» այս դարուն մանաւանդ: Հաւատաքնութիւնը սակայն տգեղ ըլլալէ աւելի չափազանց բառ մըն է. բայց կարծուածին չափ ալ միջնադարեան չէ յամենայն դէպս:

Չէ՞ որ ultra-moderne պետական դրութիւնը համայնավարութիւնն է, որ ո'չ միայն չկայ գաղափարի ազատութիւն գործնականապէս՝ այլ և կայ հաւատաքնութիւն, հոգ չէ թէ տարրեր բառերով, կամ արտայայտութեան տարրեր ձևերով: Ֆաշիստը, Նոյնպէս, ո'ր թողած է առմկաւարութեան «գաղափարի ազատութիւն»-ը: Վերջապէս՝ պետութեանայնութեան (étatisme) առաւել կամ նուազ շեշտուած բոլոր ձևերն ալ անհատը այս կամ այն կերպով չէ՞ն գոհեր համայնքին:

Եւ եթէ մէկը մտածէ թէ ինչ որ ճիշդ է պետութեան համար չի կրնար ճիշդ ըլլալ նաև կրօնքի և անոր յորինուածութեան համար՝ հիմնապէս կը սխալի: Վասն զի պէտք չէ մօռնալ թէ պետութիւնը այն հաստատութիւնն է, որ ամէնէն աւելի կը հայելանայ մարդուն և մարդկային ընկերութեան մտաւոր, նիւթական և բարոյական յոռաջընթացութեան արուսդիքը: Ո՛րքան ալ հանրային կարծիքը բուռնաճր պատրանք մըն է չափով մը, և պետութիւնները «հանրային կարծիք»-ով չէ որ կը կառավարուին, այնուհանդերձ պետութեան մէջ կ'ըտեսնուին ժողովուրդներու, այսինքն համուռներու (masses) քաղաքա-

կրթութեան հիմքը կազմող սկզբունքները :

Բայց այս թուուցիկ ակնարկները լինչ կապ ունին կրօնական լայնախոհութեան հետ :

Սա՛ կայսն ունին որ անհատայնութեան դարն անցած է այլևս, ըլլալով աւելի ստորին վիճակ մը քան ընկերայնութեան վիճակը : Եւ կրօնական լայնախոհութիւն ըստածը, այնպէս ինչպէս հասարակօրէն կը հասկնան զայն մարդիկ այժմ, զոր օրինակ բողոքականներ, ուրիշ բան չէ բայց եթէ տեսակ մը ինքնակեղծոն անհատայնութիւն՝ կրօնական մարդին մէջ. մարդ մը՝ ուր ամէնէն աւելի մարդը իր ամբողջ կարողութեանց արժէքներովն է որ ի հանդէս կուգայ :

Ուղղափառ Եկեղեցիները, հաւատարիմ քրիստոնէութեան ոգիին, որ անհատային կողմ մը ունենալով հանդերձ իր բարոյականով և հասարակաց պաշտամունքով գերազանցօրէն ընկերային է, ակրօնական լայնախոհութիւնն է, իր ընթացիկ իմաստով, չեն ընդունիր. և ո՛րքան իրաւամբ : Պէտք չէ կարծել թէ զիւանազիտութեան խաղ մըն է Ֆաշիստի և Պապականութեան դաշինքը : Սկզբունքային գաղափարակցութենէ ծագում առաւ այն : Եւ ապշեցուցիչ մերձաւորութիւն մը կայ միջազգայնական ուղղափառ քրիստոնէութեան և համայնաւարութեան միջև : Պապ մը և Խորհրդային կառավարութեան մը պետը աւելի նմանութիւններ ունին քան թէ տարբերութիւններ, իրենց միջազգայնութեամբ, վարդապետականութեամբ (dogmatisme), պետութենայնութեամբ (étatisme), և այլն :

Բայց այն տուրկութիւնն ալ թէ պետութեան գոյութեամբ մարդուս մտաւորական կամ գաղափարական ազատութիւնը ո՛չ մէկ կերպով բռնաբարուած կ'ըլլայ եւ թէ ասիկա աւելի նիւթական և գործնական սեղմումներ կը դնէ անհատին վրայ քան թէ մտաւորական՝ բոլորովին օգային է : Ճշմարտաբանութիւն մըն է արդէն սա իրողութիւնը թէ համերաշխութիւնը էապէս անհատական ազատութեան սեղմում մըն է : Եւ կեղծիք կամ կարճատեսութիւն է լոկ այն պնդումը թէ գործնական պարտաւորութիւնները, որոնք պետական և ընկերային օրէնքներով կը բանաձեւուին՝ մեր ազատութիւնը անգնելով հանդերձ տակաւին

մեծ տեղ մը կը թողուն մեր գաղափարական ազատութեան :

Նոյնն է նաեւ պարագան կրօնական ընկերային այն յօրինուածութեան համար, զերազանցօրէն, ինչպէս է Եկեղեցին :

Գործ մը և գաղափար մը անհրաժեշտօրէն, և պատճառի և արդիւնքի ամենասերտ կապով, միացած են իրարու : Ըստ էութեան այս երկուքը իրարմէ ոչինչ տարբերութիւն ունին, բացի այն անշուշտ՝ որ ըստ ժամանակին երկրորդը կը նախորդէ առաջինոյն :

Ուստի հնար չէ խորհիլ թէ մեր գործերուն մէջ դրութեան մը հպատակելով հանդերձ կրնանք մնալ տակաւին ազատ՝ մեր գաղափարներուն, մեր հաւատարիքներուն մէջ : Ո՛չ, չենք կրնար ազատ մնալ և պէտք չէ որ մնանք :

Այնքան կարևոր կէտ մըն է այս՝ որ սխալ չէ խորհիլ թերեւ թէ ատոր յստակ և լաւ ըմբռնումէն կախում ունի մարդկային քաղաքակրթութեան ընթացքին շիտակ ուղղութիւնը :

Հարկ չկայ թերեւ յիշել իսկ թէ արեւմտեան ազգերու այժմ անցուցած տնտեսական տաղանայը՝ անոնց անհատական ազատութեան կամ ինչպէս կ'ըսեն ձեռնարկեցութեան տուած ռազատ խաղին արդիւնքն է : Եւ այդ անհատական ազատութեան սկզբունքը իմաստասիրական հարց մըն է, և գաղափարի ազատութեան սկզբունքն կը ծագի : Կամ եթէ կ'ուզէք՝ երկուքն ալ իրարմէ կը ծագին, վասնզի յաճախ գործը յառաջ է գաղափարէն :

Կրօնական մարդին մէջ, ուրեմն, ի դուրստ Վայնախոհութեան՝ հնչեցուած թրմութիւնը՝ լսող ականջներու համար ջղայնացուցիչ աղմուկ մըն է լոկ : Քրիստոնէութեան և Քրիստոնէական Եկեղեցիի ներդաշնակութեան մէջ՝ սխալ ձայնանիշ մըն է այն, որուն հոս հոն կը զարնեն շատեր, որպէս թէ բացայայտ ճշմարտութիւններու կամ բարձր սկզբունքներու անունով :

Կրօնական լայնախոհութիւնը ուրիշ բան չէ բայց եթէ կրօնական չգիտականութիւն, որ աւելի վտանգաւոր է, շատ աւելի վտանգաւոր՝ քան զուստ իմաստասիրական չգիտականութիւնը (ազնոսական

նութիւն)։ Այն միակ պատճառաւ անշուշտ՝ որ հաւատացող մը չի կրնար միեւնոյն ատեն չզիտական կամ անտարբեր մ'ըլլալ։ Հաւատամքի և լայնախոհութիւն իրարու հետ անհաշտ բաներ են։

Ձկարծութիւնն ալ թէ կը ջատագովենք հաւատալիքի մը տառական ընդունելութիւնը բոնական միջոցներով պարտադրելու սկզբունքը։ Թէեւ այս բանը պատահած է պատմութեան մէջ և բնական ու հասկնալի է։ Ու երեւոյթը իր խսկութեան մէջ նկատի առնուելով՝ մեզի, հիմակունք ըրիստոնեաներուս, մեծ դաս մ'ունի տալիք։ Բան մը զուր տեղ չի պատահիր պատմութեան մէջ։

Բայց հասկցուեցաւ ցարդ ըստածներէն՝ թէ կը ջատագովենք հաւատաքնութեան առաջին շարժոնը եղող ոգին, որ է սէրը այն ճշմարտութեան՝ թէ հաւատալիք մը և այդ հաւատալիքին մասին «գաղափարի ազատութիւն»ը հակասական բաներ են ինքնին։

Կը զմայլինք այն ոգիին առջև որ համոզում մը, հաւատալիք մ'ունի, և այդ համոզման ու հաւատալիքին տարածման և փոխանցման համար իր տրամադրութեան ներքև եղող ամէն ուժ կը գործածէ։ Կը պայքարի հակառակորդներու հետ ամէն գիծով, մանաւանդ բարոյական և գաղափարական գետնի վրայ։ Ո՛րքան սորով՝ այնքան կը հաւատայ, և որքան հաւատայ՝ այնքան կը գործէ։

Պէտք է նաև հակադրել Քրիստոնէական սէրը և սիրոյ ազատութիւնը Քրիստոնէական հաւատալիքին։ Սէրը պէտք է առարկայ մ'ունենայ, որ է Աստուած։ ՂԱստուած սիրելու համար պէտք է ճանչնանք ՂԱյն ու հաւատանք Անոր։ Այս ճանաչումէն և հաւատքէն մէկ կողմէ կը ծնի գիտակից սէրը, և միւս կողմէն՝ հաւատալիքը։ Եւ այս երկուքը չեն կրնար իրարու հակառակ ըլլալ։

«Լայնախոհութիւն»ը անհաւատութեան քօղարկեալ ձևն է, և Սատանայի հնարքներէն մին։

Տ. Վ. Ն.

ԿՐՈՆԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՈՒՐՈՒԱԳԻՆԻ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ԵՒ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԵՐԱՍՄՈՍ ԵՒ ԼՈՒՏԵՐ

ԺԶ դարու առաջին կէսին ուսումնասիրութեանց մեծ շահեկանութիւնը կը կայանայ ընդհանուր տարողութեանը մէջ այն եզրակացութիւններուն, որոնք անոնցմէ կը բխին։ Բացի սակաւաթիւ բաղմահմուտներէ, որոնք անցեալ դարերու պատմութիւնը կը հետազօտեն, կարգ մը անծանօթ կամ մասամբ ծանօթ մանրամասնութիւններ վերակենդանացնելու հաճոյքին համար միայն մարդերու անբաւ մեծամասնութիւնը կը շահագրգռուի հին օրերու դէպքերով, աւելի՛ այն բաղդատութիւններուն պատճառաւ զորս անոնց միջոցաւ կարելի կ'ըլլայ կոտորիկ անցեալին և ներկային միջև։ Հանրութիւնը հաճոյք կը զգայ անհետացած ընկերութեան մը այնինչ սուր մէկ մանրադէպէն, բայց ամէն բանէ առաջ կը պահանջէ որ պատմիչը, հին օրերուն մարդերը վերկենդանացուցած առին՝ անոնց ըրածներուն և շարժումներուն մէջ իրենց ցոյց տայ խաղը այն զգացումներուն, կիրքերուն, բարոյական ոյժերուն կամ շահերուն, որոնց հետեանքները իր աչքերուն տակ կը տեսնէ զեռ ներկային մէջ ալ։

Պատմութեան կարգ մը չրջանները բոլորովին ինքնայատուկ եղանակով մը կը ներկայացնեն այս շահեկանութիւնը՝ մասնաւոր ընկերութիւններու շրջանակին մէջ։ Իմացական և բարոյական տալանալի այն դարաշրջաններն են անոնք, որոնց մէջ գաղափարներն ու կիրքերը ուժգնօրէն կ'ընդհարին իրարու, և ուր բախտորոշ պատահարներու արագութիւնը աւելի սաստկութեամբ դուրս կը ցայտեցնէ նկարագիրներն ու սկզբունքները։ Պատերազմի կրակին մէջ է աւելի որ մարդ կը դատէ զինուորին արժէքն ու զօրավարին կարողութիւնը։

Ֆրանսական յեղափոխութեան չրջա-